

Il-Biblijoteka Nazzjonali

Il-bini tal-Biblijoteka Nazzjonali jinsab f' Misraħ ir-Repubblika jew kif inhi magħrufa ma' ħafna Maltin Pjazza Regina. Bdiet tinbena fl-1776 taħt il-Gran Mastru De Rohan minħabba li l-post fejn kienu jinżammu

l-kotba u dokumenti oħra fil-Belt ma kienx kbir biżżejjed għall-ammont ta' kotba li kien hemm. Il-binja tlestiet fl-1796 u hija l-aħħar waħda tal-Kavallieri f'pajjiżna.

Il-fundatur tal-Biblijoteka kien il-Balliju Guerin de Tencin li fl-1766 ħalla kollezzjoni ta' kotba li kienet tlaħħaq id-9600 volum. Biex il-kollezzjonijiet tpoggew kollha fil-bini l-gdid għaddew is-snin u kien biss fl-1812 (fi żmien l-Ingliżi) li l-Biblijoteka nfetħet uffiċjalment. Bil-ligi żewġ kopji ta' kull publikazzjoni stampata f'Malta jridu jingħataw lill-Biblijoteka Nazzjonali.

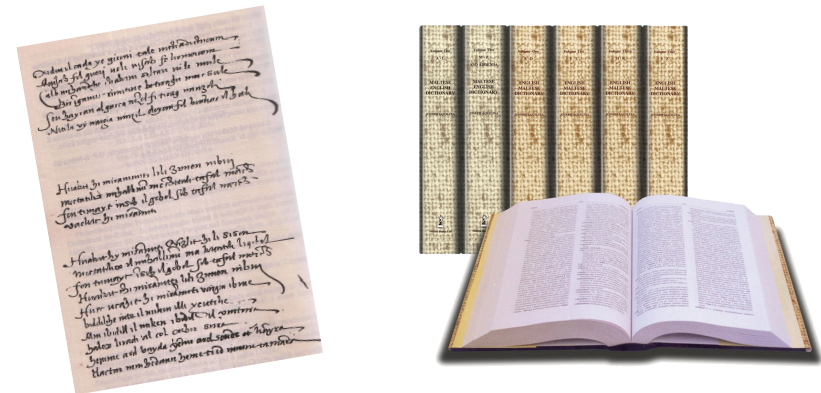
ID-DIPARTIMENT TAT-TMEXXIJA TAL-KURRIKULU (IT-TAQSIMA TAL-MALTI)

u

L-BIBLIJOTEKA NAZZJONALI TA' MALTA

MIXJET IL-MALTI

Minn Caxaro sa Aquilina

Ħarsa lejn uħud mix-xogħlijiet u l-persunaggi ewlenin li ħadmu għall-iżvilupp tal-Malti tul is-sekli.

ŻJARA EDUKATTIVA FIL-BIBLIJOTEKA NAZZJONALI

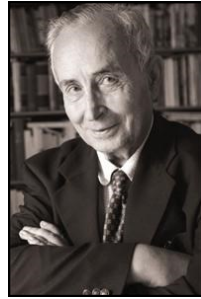
20 - 25 ta' April 2017

KTEJJEB TA' TAGħRIF

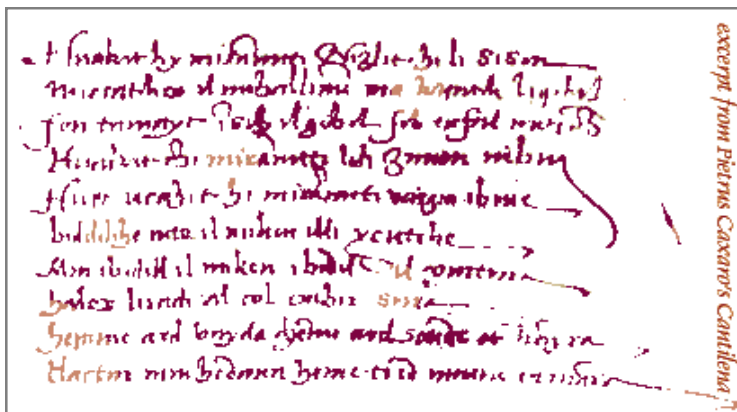
L-Isem: _____ Il-Klassi: _____

1. Pietru Caxaro - *Il-Kantilena* (c. 1450)

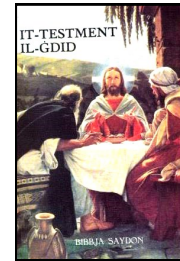
Il-Kantilena hija l-ewwel kitba li għandna bil-Malti u għandha l-forma ta' poeżija. Kitibha Pietru Caxaro fis-seklu ħmistax u għalhekk miktuba b'Malti Medjevali. Instabet mill-Professor Godfrey Wettinger u Patri Mikiel Fsadni waqt li kienu qed jagħmlu xogħol ta' riċerka fl-arkivji notarili fil-Belt Valletta. Il-poeżija salvaha Brandano de Caxaro li kien nutar u qarib tal-awtur Pietru Caxaro billi kitibha fuq wieħed mill-volumi fejn kien iżomm il-kuntratti.

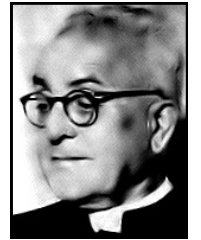
Fil-poeżija l-awtur jitkellem dwar perjodu ikrah li għadda minnu (falliment fl-imħabba), li minħabba fih iħossu mdejjaq. Caxaro jinqeda bil-metafora tad-dar li mhix mibnija fuq pedament sod. Imbagħad fit-tieni strofa hemm bidla - il-poeta jidher li reġa' beda jkseb it-tama u minn bniedem li jaqta' qalbu jsir wieħed li b'determinazzjoni jerga' jsib il-fiduċja. Fl-aħħar strofa jistqarr li ħadd m'għandu jaqta' qalbu u wieħed dejjem jista' jsib ix-xorti xi mkien ieħor.

42. Pietru Pawl Saydon - *Il-Bibbja* (ippubblikata mis-Socjetà tal-MUSEUM) - 1977, 1982, 1990

L-akbar kontribut li ta Saydon għall-Malti kien it-traduzzjoni tal-Bibbja mill-original (il-Lhudi, l-Aramajk u l-Grieg) għall-Malti. Dan seta' jagħmlu għax kien studjuż kbir tal-ilsna Semitiċi. Dam mill-1929 sal-1959, jaħdem fuq din it-traduzzjoni. Il-membri tas-Socjetà

tal-MUSEUM apprezzaw dan ix-xogħol monumentali u uniku fil-Malti u ppubblikawh fi tliet volumi bejn l-1977 u l-1990.

43. Joseph Aquilina

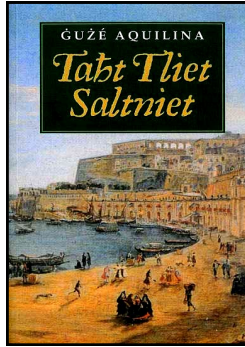
Maltese-English Dictionary (2 volumi - 1987, 1990)

Fl-1987 ħareġ l-ewwel volum tad-dizzjunarju kapulavur tal-Prof. Aquilina li għadna nqisuh l-aqwa wieħed bi lsienna sal-lum. Huwa dizzjunarju mill-Malti għall-Ingliż u fih żewġ volumi. Fih Aquilina jfisser kull kelma bit-tagħrif meħtieġ, l-etimologija (minn fejn ġejja) u l-funzjoni grammatikali tagħha.

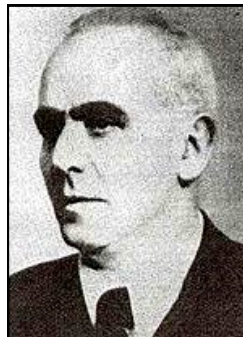
40. *Ġużè Aquilina - Taħt Tliet Saltriet* (1938)

Fl-1935 kienet saret kompetizzjoni ta' rumanzi bil-Malti organizzata mill-gvern. Il-konkors kien rebħu l-awtur żagħżuġħ *Ġużè Aquilina b'Taħt Tliet Saltriet*, li wara kien ippubblikat fl-1938. Fir-rumanz *Aquilina* uża l-ortografija tal-*Għaqda tal-Kittieba tal-Malti*. L-istorja hija ambjentata fi żmien il-Kavallieri, il-Franciezi u l-Ingliżi u fiha rakkont tal-imħabba żagħżuġħa bejn iben barunessa u tfajla bidwija. Fi żminijiet meta kienu jispikkaw ħafna d-differenzi bejn il-klassijiet soċjali, din l-imħabba sabet ħafna ostakli.

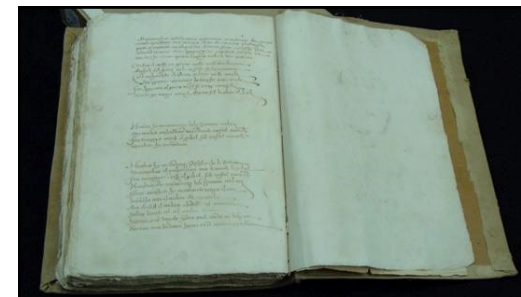
41. *Ġużè Ellul Mercer - Leli ta' Ħaż-Żgħir* (1938)

Dan huwa l-ewwel rumanz psikologiku fil-letteratura Maltija u jitqies bħala l-kapulavur letterarju ta' Ellul Mercer. Leli huwa l-karattru ewlieni tal-ktieb li jispiċċa dejjem aktar imwarrab u maqtuġħ mill-kotra aktar ma jemanċipa ruħu u jiftaħ moħħu. Dan għaliex f'*Ħaż-Żgħir* il-ħajja tibqa' sejra mingħajr ħadd ma jaħseb jew jirrifletti. In-nies, f'din id-dalma intellettuali ta' *Ħaż-Żgħir*, ma jifhmux lil Leli u jgħadduh b'semplici u mignun. Ir-rumanz ta' Ellul Mercer jista' jitqies ukoll bħala kritika lis-soċjetà Maltija ta' qabel it-Tieni Gwerra Dinjija.

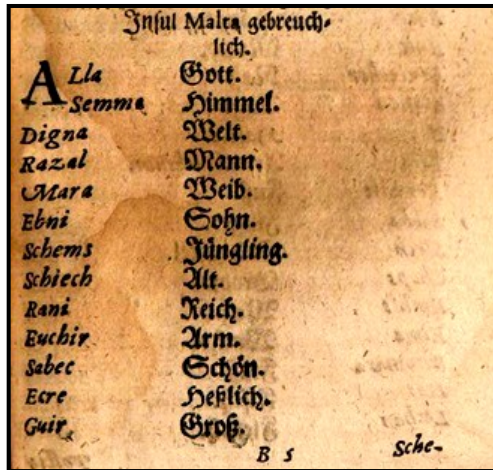
Il-Kantilena – Pietru Caxaro

*Xidew il-qada, ja ġireni, tale nħadditkom,
Ma nsab fil-weri u la nsab f'għomorkom
Qalb m'għandha ħaķem, sultan u le mula
Bir imghammig irmietni, b'turġien muħsula,
Fejn, ħajran għall-għarqa, ninżel f'tirag minżeli
Nitla' u nargħa' ninżel dejjem f'baħar il-għali.
Waqqħet hi, imrammti, l'ili żmien nibni,
Ma ħtatliħ mgħallmin, 'mma qatagħli tafal merħi;
Fejn tmajt insib il-ġebel sibt tafal merħi;
Waqqħet hi, imrammti.
Waqqħet hi, imrammti; niżżlet hi s-sisien;
Ma ħtatliħ l-imghallmin, 'mma qatgħetli l-ġebel;
Fejn tmajt insib il-ġebel sibt tafal merħi
Waqqħet hi, mrammti, l'ili żmien nibni.
U heķķ waqqħet hi, imrammti! U ergħa' ibniħa!
Biddillħa inti l-imķien illi jewtiħa.
Min ibiddel l-imķien ibiddel il-vintura;
Għaliex l-iradi għal kull xiber sura:
Hemm art bajda, u hemm art sewda u ħamra.
Aķtar minn hedawn hemm trid minnħa tmarra.*

2. Hieronymus Megiser - *Propugnaculum Europae* (1610)

Din hi x'aktarx l-eqdem lista ta' kliem bil-Malti ppubblikata. Hieronymus Megiser kien vjaġġatur Ġermaniż li meta żar Malta fl-1588 tant interessatu li kiteb ktieb dwarha. Fih ħallielna lista ta' 121 kelma bil-Malti bil-pronunzja kif ħassha hu. Il-ktieb ħareġ għall-ewwel darba fl-1606 u kien jismu *Propugnaculum Europae*. L-edizzjoni għall-wiri hija tal-1610.

3. Giovanni Francesco Bonamico

Mejju Ġie bil-Ward u ż-Żahar (c. 1672)

Għal ħafna snin din kienet meqjusa bħala l-eqdem poeżija bil-Malti. G.F. Bonamico kien it-tabib tal-flotta tal-Ordni ta' San Ġwann. Waslet għandna bis-saħħa ta' De Soldanis li kitibha fit-tieni grammatika tiegħu. Hija poeżija ta' tifhir għall-Gran Mastru Cottoner li kien gab ċertu progress soċjali f'pajjiżna.

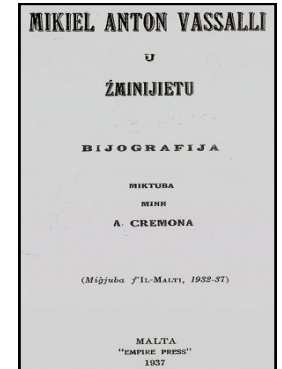

38. Antonio Cremona

Mikiel Anton Vassalli u Żminijetu (1937)

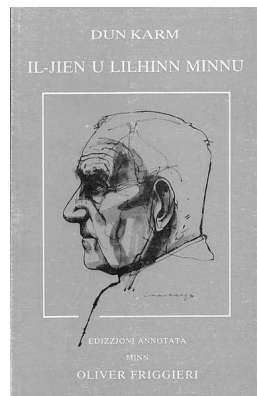
Cremona kiteb diversi bijografiji ta' Maltin magħrufa.

L-ewwel waħda li kiteb kienet *Mikiel Anton Vassalli u Żminijetu*. Fiha jiddeskrivi l-ħajja ta' Vassalli b'ħafna dettalji ta' dokumenti li biex sabhom ħtiegħu jagħmel ħafna tiftix u riċerka. Din il-bijografija dehret għall-ewwel darba fir-rivista *Il-Malti* bejn l-1932 u l-1937.

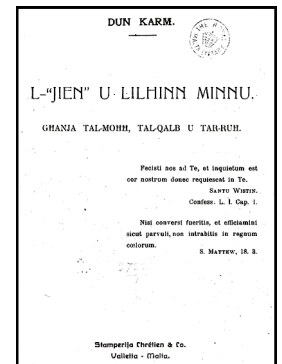

39. Dun Karm Psaila - *Il-Jien u Lil Hinn Minnu* (1938)

Meqjus bħala x-xogħol letterarju ewlieni tal-poeta nazzjonali. Hija poeżija twila ħafna (poema) u fiha Dun Karm jistaqsi l-aktar mistoqsijiet diffiċli u kbar

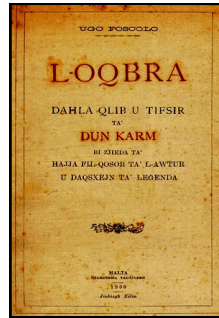

tal-ħajja. Maħkum mis-solitudni jistaqsi kontinwament: Għaliex qed jgħix? Għaliex il-bniedem ibati? Għaliex il-mewt? Għaliex Alla hu sieket? u aktar mistoqsijiet diffiċli. It-twegiba għal dawn id-domandi jsibha biss fil-fidi.

35. Dun Karm Psaila - *L-Oqbra* (1936)

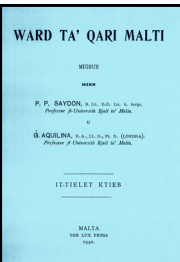
L-Oqbra hija traduzzjoni tal-poeżija Taljana *I Sepolcri* ta' Ugo Foscolo. Dun Karm kitibha biex juri li bi lsienna tista' tesprimi ħsibijiet raffinati u profondi. Ried juri wkoll li l-Malti, jekk imħaddem tajjeb, huwa lsien qawwi u espressiv. Għalhekk Dun Karm qabad waħda mill-isbaħ poeżiji bit-Taljan u qalibha b'Malti tajjeb u mirqum. Dun Karm stess ħass li din it-traduzzjoni kienet sfida għalih biex juri l-ħila tiegħu ta' poeta u ta' kittieb u jqisha bħala waħda miż-żewġ xogħlijiet ewlenin tiegħu.

36. Ġuzè Aquilina / Pietru Pawl Saydon

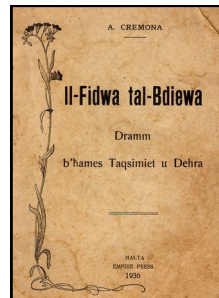
Ward ta' Qari Malti (1936)

Din kienet l-ewwel antologija (gabra ta' poeżiji u siltiet ta' proża) rappreżentattiva u miġbura b'ċertu ordni tal-letteratura Maltija. It-tieni volum tagħha ħareġ is-sena ta' wara, filwaqt li t-tielet volum ħareġ fl-1940.

37. Antonio Cremona - *Il-Fidwa tal-Bdiewa* (1936)

Dan id-dramm huwa meqjus bħala x-xogħol letterarju ewlieni ta' Cremona. Id-dramm huwa miktub bil-vers tal-ħdax fuq it-tifsila tad-dramm Klassiku Grieg. Il-qofol tal-ġrajja huwa l-ħelsien tal-Maltin minn taħt il-qilla u l-jasar ta' Gonsalvo Monroy fis-seklu ħmistax.

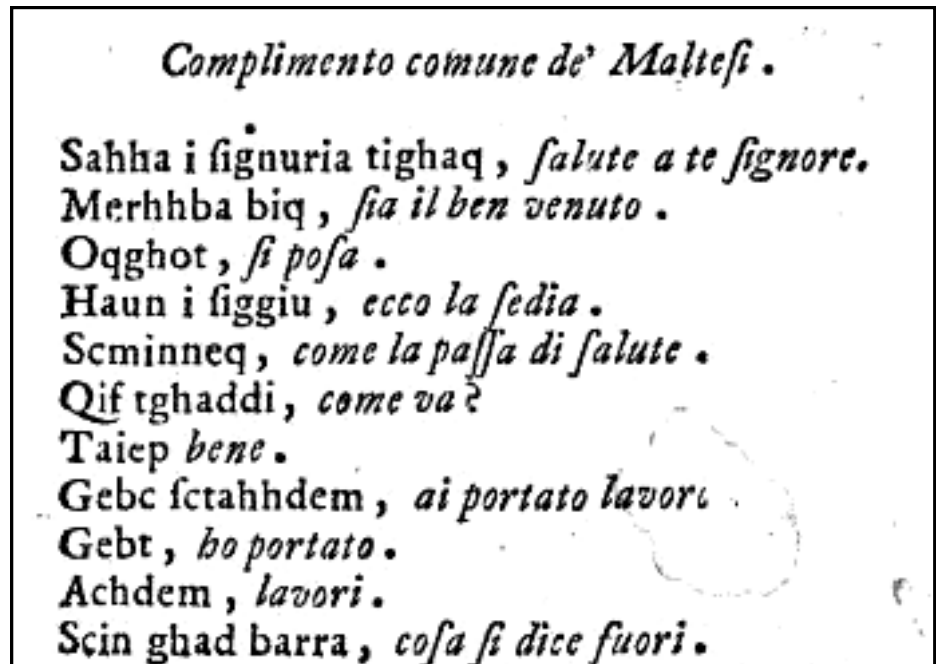
4. Ġan Piet Frangisk Agius De Soldanis

Della Lingua Punica (1750)

De Soldanis stampa din il-grammatika f'Ruma fl-1750. Stampaha bit-Taljan, ilsien magħruf fost il-kavallieri u mal-ftit Maltin li kienu jafu jiktbu u jaqraw. Il-grammatika bieghet tajjeb Malta u Ruma. Fiha, fost oħrajn, xi espressjonijiet li jintużaw ta' kuljum u tnejn mill-għaxar djalogi li għalihom hu magħruf De Soldanis.

Dawn li ġejjin huma ż-żewġ djalogi li De Soldanis ippubblika fil-grammatika tal-1750.

Garasc sci ghaga, *accadde niente?*
Scein manaf men gdid, *nulla di nuovo, ch'*
io sappia.

Musc ta ftit! *non è di poco!*

Ghidli o scbini, *ovvero, o scbent, ovvero,*
ochti, ditemi, o Compare, ovvero o
Commare, ovvero cara mia (a).

Ghala ma gebc e tfal mighaq! *Perchè non*
ai portato i figli con te!

Ghandom scia ghmlu, *sono acasa affaticati.*
Darbohbra en gibhom, *un'altra volta me'l*
condurrò.

U miesc qauin, *stanno forti, cioè bene di*
salute.

Nizu chair, P'Alla, *ringraziam Idio.*

Achbar taiba mela taitni, *m' ai dato buona*
nuova.

Ghidli ionqsoqsc sci ghaga, *ti manca qual-*
che cosa!

Le, niz u chair P'Alla, *non sia ringrazia-*
to Idio.

Seira? *se ne vai?*

Meta targia! *quando ritornerai!*

Ftit neddauar, *poco ritardarò.*

Illa narraù, *or vedremo.*

COM-

(a) In tal complimento *ochti*, ha la forza di *mia cara*, e *mie*
gore: *chia*.

L-Għaqda tal-Malti (Università)

Din l-Għaqda taf il-bidu tagħha lil żewġ studenti tal-Medicina, Rużar Briffa u Ġużè Bonnici. Huma kienu ħbieb kbar u kienu jgħaddu ħafna ħin jithaddtu fuq il-kotba u l-letteratura u jistudjaw. Huma xtaqu li titwaqqaf għaqda letterarja universitarja tal-Malti u fid-19 ta' Jannar 1931, Rużar Briffa talab lir-Rettur biex issir l-ewwel laqgħa. Din saret fis-26 ta' Jannar, fl-Università, u għaliha kien hemm preżenti 21 student. Rużar Briffa nħatar l-ewwel President u Ġużè Bonnici kien l-ewwel Segretarju. Bħala kaxxier inħatar Anthony J. Mamo, filwaqt li Anton Buttigieg, Walter L. Fava u Kelinu Sammut kienu l-membri l-oħra tal-ewwel kumitat.

34. Lehen il-Malti

Ir-rivista tal-Għaqda tal-Malti - Università (1931)

F' Marzu tal-1931 ħareġ l-ewwel għadd ta' *Lehen il-Malti*, ir-rivista tal-Għaqda, bil-kitbiet ta' Rużar Briffa, Temi Zammit, Anton Buttigieg u Ġużè Aquilina, fost oħrajn. Tant intlaqgħet tajjeb li kellhom jistampawha mill-gdid. Din ir-rivista għadha toħroġ sal-lum.

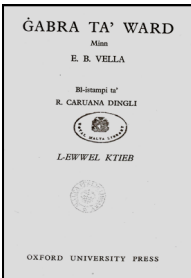

32. E. B. Vella - *Ġabra ta' Ward* (1930)

Emanuel Benjamin (E.B.) Vella twieled il-Mosta, fl-1898. Ta' 23 sena temm kors fl-Ingilterra u meta gie lura Malta kellu f'idejh numru ta' skejjel elementari (illum innejhulhom skejjel primarji). Wara lahaq Spettur tal-Iskejjel u fost id-dmirijiet tiegħu kellu li jara

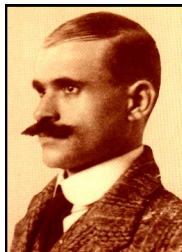

kif kienu qegħdin jigu mgħallma għadd ta' sugġetti, fosthom il-Malti. Vella kien membru tal-Ġhaqda tal-Kittieba tal-Malti u stampa għadd ta' publikazzjonijiet bi lsienna. Fis-snin 30 tas-seklu l-ieħor, bl-għajnuna ta' Ġorġ Pisani, ippubblika s-sensiela ta' qari *Ġabra ta' Ward*, li għal snin twal intużat fl-iskejjel primarji.

33. Juann Mamo - *Ulied in-Nanna Venut fl-Amerika* (1930)

Mamo ma kitibx dan ir-rumanz soċjali biex ifaħħar lill-Maltin, kif għamlu awturi oħra tar-rumanzi storiċi qablu. L-għan tiegħu kien li juri f'liema stat kienu qegħdin jgħixu l-Maltin u xtaq li huma jemanċipaw ruħhom. Huwa rumanz satiriku-deskrittiv, li fih tispikka l-injoranza ta' għadd ta' Maltin li emigraw lejn l-Amerka. F'dan ir-rumanz Mamo jikkritika lill-kotra li tibqa' injoranta u mhux emancipata u fl-istess ħin jixli bil-qawwa lil dawk li, għax jaqblilhom, iżommu lill-kotra taħthom. Permezz ta' dan ir-rumanz Mamo jrid li l-folla tħares lejha nnifisha biex forsi tintebaħ kemm dawk ta' fuq qed jgħadduha biż-żmien u jzommuha hemm isfel.

COMPLIMENTO DI LUTTO.
El meut ta NN. hhasfrettni, *la morte di NN. m'è stata sensibile.*
Qem qien iħua o tessua, *quant' era di voglia*
Alla heq rièt, *così Idio ha disposto.*
Iahhafra (a) qem qien iaf iahhsep! *ah*
quanto era di giudizio!
Tbeqqinisc iżiet, *non mi fate piangere più.*
Tethhasfisc le, *non ti dolere.*
Elqol ghandna n għaddu men hedina e trieq
tutti dobbiam morire.
Tabelhhaq, imma qien iessuà uesq, *egl' è*
vero, ma era di merito.
Qolhat ighit heq, *ognun lo dice,*
Alla iatihh el Genna, *Idio l' abbia in Cielo.*
Ammien, *sia così.*
El ghomor ibqa lileq, *resta a te la vita.*
Alla iatiq esahha, *Idio te ne dia salute.*
Lileq uqol, *anche a te.*

ABITI D' UOMINI.

Qmifs, *camiscia.*
Qalziet ta tacht, *il sottobraghe.*
Qalzetti, *calzette.*
Qalzièt, *calzone.*
Żarbùn, *scarpe.*

H 2

Pan-

(a) Non ce n' è un termine, che possa esprimere questa voce? La quale corrisponde alla Provenzale *Peccairi.*

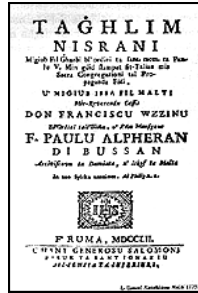
5. Ġan Piet Franġisk Agius De Soldanis

Apoftegmi e Proverbi Maltesi (c. 1750)

Din il-ġabra fiha 387 qawl. De Soldanis kien l-ewwel studjuż li ħaseb li ta' min jiġbor dawn is-sentenzi qosra mimlijin għerf li missirijietna sawru mal-milja tas-snin u li baqgħu jintirtu bil-fomm.

6. Dun Franġisk Wizzino - *It-Tagħlim Nisrani (1752)*

Probabbilment dan kien l-ewwel ktieb religjuż miktub bil-Malti għall-Maltin. Huwa miktub kemm bil-Malti kif ukoll bit-Taljan. Ġie ppubblikat f'Ruma fl-1752. Skont il-Monsinjur Lawrenz Cachia, dan kien l-ewwel ktieb stampat li kien fih test bil-Malti u għaldaqstant għandu ċertu valur lingwistiku.

7. Ġan Piet Franġisk Agius De Soldanis

Damma ta' Kliem Kartaginiz Imxerred fil-Fomm tal-Maltin u l-Għawdxin (mibdi c. 1750 - mitmum c. 1766)

Id-dizzjunarju hu l-akbar biċċa xogħol ta' De Soldanis fuq il-Malti. Dam jiktbu madwar 16-il sena. Fih erba' volumi li għadhom manuskritti. L-ewwel volum hu Malti-Taljan-Latin, it-tieni u t-tielet volum

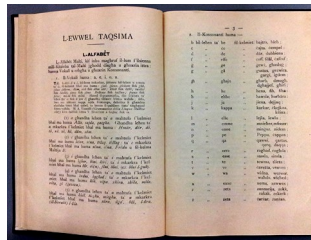
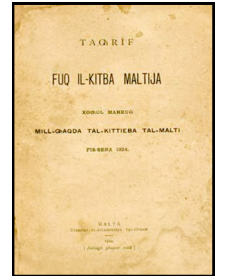
Taljan-Latin-Malti u r-raba' volum Latin-Taljan-Malti. Tajjeb ngħidu li l-ewwel volum se jkun ippubblikat għall-ewwel darba din is-sena, madwar 250 sena wara li nkiteb. Interessanti ninnutaw li f'dan id-dizzjunarju l-kliem hu mfiesser b'ħafna dettall u tagħrif li aktar nistgħu nqisuh folkloristiku milli lingwistiku.

30. Antonio Cremona

Tagħrif fuq il-Kitba Maltija (1924)

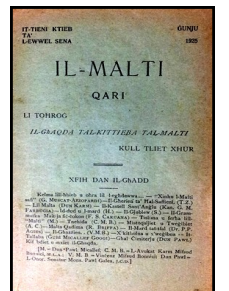
L-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti kienet ħatret kummissjoni biex tfassal alfabet wieħed li jintuża minn kulħadd. Din il-kummissjoni kienet magħmula minn Ġużè Muscat Azzopardi, Ninu Cremona u Dun Karm Psaila, fost l-oħrajn. F'laqgħa li saret fit-18 ta' Dicembru 1821, l-alfabet kien approvat b'xi tibdil żgħir. Wara li l-alfabet kien approvat, Ninu Cremona beda l-ħidma tiegħu fuq ir-regoli tal-kitba u tal-grammatika Maltija. Dan il-ktieb, *Tagħrif fuq il-Kitba Maltija*, kien stampat mill-gvern

fl-1924 u sar il-Manwal Uffiċjali tal-Għaqda. Bis-saħħa tiegħu spicċat darba għal dejjem il-konfużjoni li kien hawn fil-kitba bil-Malti u tfassal alfabet wieħed u uniformi li għadu validu sal-lum.

31. *Il-Malti*

Ir-rivista tal-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti (1925) *Il-Malti* kienet ir-rivista uffiċjali tal-Għaqda u bdiet toħroġ fl-1925. L-editur tagħha kien Ġużè Muscat Azzopardi. L-għan tar-rivista, li kienet toħroġ kull tliet xhur, kien li 'ixxerred dejjem iżjed il-qari tajjeb bil-Malti' u naturalment b'alfabet wieħed...dak tal-Għaqda. Disgħin sena wara *Il-Malti* għadu joħroġ mill-Akkademja tal-Malti.

L-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti

Frangisk Saver Caruana kien żagħżuġ ta' 21 sena li kien jaqra regolarment il-ġurnal *Il-Fabib* u jitgħaxxaq bil-ħlewwa ta' kitbiet tajbin bħal dawk ta' Dun Karm. Madanakollu huwa osserva li ma kienx hemm qbil dwar l-alfabett u punti oħra tal-kitba bil-Malti. Għalhekk f'ittra li kiteb lill-istess ġurnal fil-21 ta' Settembru 1920, għamel sejha biex titwaqqaf għaqda li tħares l-ortografija tal-Malti. Fl-istess waqt beda jheggeg għadd ta' kittieba tal-Malti sabiex jingħaqdu flimkien. Din is-sejha kellha rispons pozzittiv, tant li fl-14 ta' Novembru 1920 sitta u tletin kittieb iltaqgħu fl-*Unione Cattolica San Giuseppe*, il-Belt Valletta, u waqqfu għaqda b'dawn l-għanijiet:

1. li ssawwar alfabet Malti fuq sisien xjentifiċi
2. li tigbor il-kittieba fi ħdanha; u
3. li tnissel letteratura.

Dakinhar dawk prezenti għażlu lil Ġużè Muscat Azzopardi bħala President u lil Frangisk Saver Caruana bħala Segretarju, imma l-għaqda kien għad m'għandhiex statut u kumitat. Meta nħatar l-ewwel kumitat fil-Laqqgħa Ġenerali tas-7 ta' Mejju 1922, Muscat Azzopardi u Caruana żammew il-karigi tagħhom u l-isem uffiċjali sar *L-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti*. Fil-karigi l-oħrajn inħatru l-Prof. Temi Zammit bħala President Onorarju, Mons. Pawlu Galea bħala Viċi President, Arturo Mifsud bħala Kaxxier u, fost oħrajn, lil Dun Karm Psaila u Ninu Cremona bħala membri. Dakinhar gie approvat l-ewwel statut, fejn l-għanijiet gew imfissra bħala:

1. Il-kittieba jimxu fuq l-istess alfabet, ortografija u regoli grammatikali.
2. Il-ħarsien tad-drittijiet tal-ilsien Malti fil-ħajja Maltija.
3. It-tixrid ta' kitba u kotba li jinkitbu b'Malti tajjeb u li ma jagħmlux ħsara lir-Reliġjon Kattolika.

A. D. Casha & J. Camilleri, Tezi B.Ed. (BI-Unuri)
Mejju 2000.
www.akkademjatalmalti.com

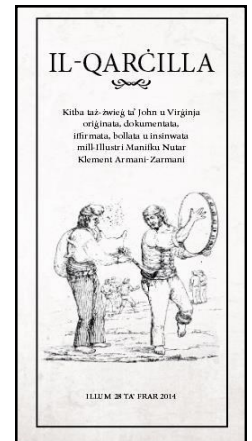
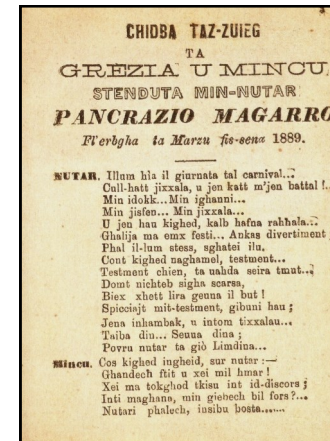
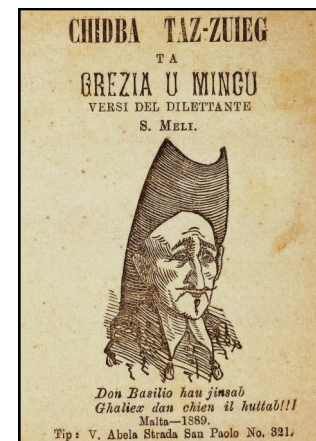
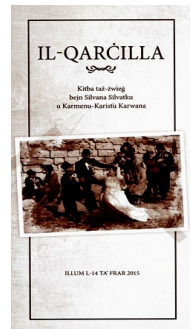

8. Dun Feliċ Demarco - Żwieg la Maltija (1760)

Żwieg la Maltija hi l-ewwel qarcilla li nafu biha miktuba għall-karnival tal-1760. Il-qarcilla hi divertiment popolari fil-forma ta' farsa versifikata (forma ta' poezija) u sal-bidu tas-seklu 20 kienet għadha popolari fil-Belt kif ukoll f'xi rħula.

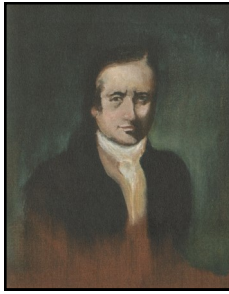
Wieħed raġel kien jilbes kostum ta' nutar u fuq il-lemin u x-xellug tiegħu jkollu l-għarus u l-għarusa. In-nutar kien jieqaf fil-kantunieri biex jaqra lilhom u lill-udjenza l-kuntratt taż-żwieg, kitba mqabbla mimlija bluhat, ċajt u doppju sens. L-udjenza kienet togħxa tismagħha anke għax f'xi waqti et il-kliem użat iniggeż u ma jkunx għal widnejn kulħadd. Bis-saħħa ta' *Heritage Malta*, l-Akkademja tal-Malti u Trevor Zahra, fl-2014 il-qarcilla reggħet ħadet il-ħajja fil-Belt Valletta.

9. Mikiel Anton Vassalli

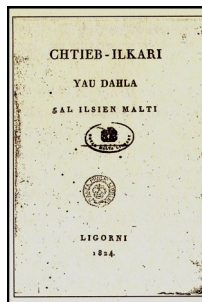
Ktieb il-Kliem Malti - il-Lexicon (1796)

Ktieb il-Kliem Malti (jew *il-Lexicon*) huwa l-ewwel dizżjunarju stampat bil-Malti. Kull studjuż jew lingwista li ppjana u fassal xi kitba għal-lingwa tiegħu dejjem ħaseb f'dizżjunarju u fi grammatika. Vassalli kellu preparazzjoni tajba għal dan id-dizżjunarju għax kien studja l-Għarbi f'Malta u diversi lingwi Semitiċi f'Ruma u għaldaqstant mar fl-għeruq tal-lingwa Maltija. *Il-Lexicon* għandu żewġ għanijiet: li jiġbor il-kliem Malti ta' żmienu (madwar 18,000 kelma) u li permezz tad-*Discorso Preliminare* jwassal il-ħolma, l-progett-messagg lin-nazzjon Malti.

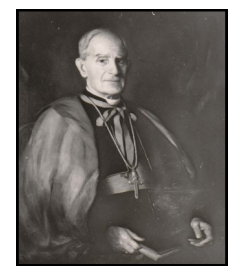
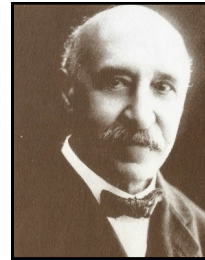
10. Francesco Vella - *Ktieb il-Qari* (1824)

Probabbilment dan huwa l-ewwel ktieb stampat kollu bil-Malti. Fih 48 paġna. Wara l-ispjega tal-alfabett insibu eżerċizzji fil-qari ta' dan l-alfabett, xi ħrejjef morali, in-numri bil-Malti, taġħlim dwar id-dmirijiet tal-bniedem, kitba fuq il-Ġeografija, lista' ta' dati importanti, kitba fuq l-incident li kien gara fil-Karnival tal-1823 u, fl-aħħar, ftit mudelli ta' ittri bil-Malti.

28. *Kotba tal-Mogħdija taż-Żmien Nru 140* (1914)

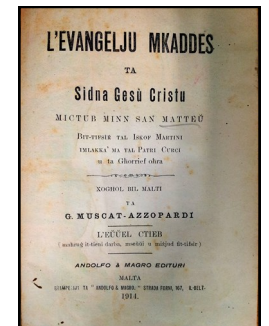
Wara *Quddiem Xbieha tal-Madonna Dun Karm* kompli jkteb poeziji bil-Malti li wħud minnhom deheru wkoll fil-ġurnal *Il-Ħabib*. Fis-sena 1914 is-Sur Alfons Marija Galea, li kien joħroġ is-sensiela *Kotba tal-Mogħdija taż-Żmien*, lil Dun Karm ippubblikalu ħmistax-il poezija. *Il-ktejjeb* kien jismu *L-Ewwel Ward jew Ġemgħa ta' Poeziziet li Ktibt bil-Malti*.

29. Ġużè Muscat Azzopardi

L-Evangeliu Mqaddes - San Matthew (1895/1914)

Qabel Muscat Azzopardi kien hawn oħrajn (Ġużeppe Martin Cannolo u Mikiel Anton Vassalli) li qalbu l-Vangeli għall-Malti. Izda minħabba li dawn kienu magħmulin għall-Protestanti (li ħallsu lit-tradutturi u l-ispejjeż tal-pubblikazzjonijiet) sabu ħafna tfixkil u kundanni. Fl-1895 Muscat Azzopardi, bil-kunsens tal-Isqof u bil-barka tal-Papa, qaleb għall-Malti l-Vangeli ta' San Matthew. Din it-traduzzjoni kienet milqugħa ħafna mill-Knisja Maltija u mill-qarrejja Maltin, tant li wara ħargu traduzzjonijiet tat-tliet Vangeli l-oħra. Il-kotba tal-Vangeli tradotti minn Muscat Azzopardi bieġħu tajjeb kemm Malta u kemm barra, tant li fl-1914 ħarget it-tieni edizzjoni tal-Vangeli ta' San Matthew.

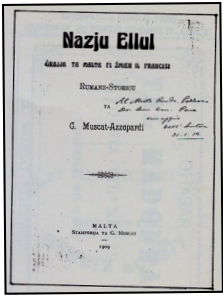

26. Ġuzè Muscat Azzopardi - Nazju Ellul (1909)

Muscat Azzopardi spikka bħala rumanzier. Nazju Ellul huwa l-aħħar wieħed mir-rumanzi storiċi tiegħu u nkiteb fl-1909. Dawn ir-rumanzi huma ambjentati f'xi perjodu storiku u mżewġin bl-immaginazzjon tal-awtur jew b'xi grajja ta' mħabba. Nazju Ellul hija grajja li seħħet f'Malta fi żmien il-Franċiżi.

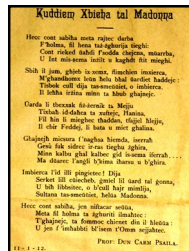
L-għan ewlieni ta' Muscat Azzopardi f'Nazju Ellul hu li jgħallem l-Istorja bi ffit gost. Ir-rumanzi tiegħu kienu importanti ħafna fl-iżvilupp tal-Malti. Dan għaliex hu kien jikteb storja sempliċi li setgħu jifhmuha wkoll dawk li ma tantx kellhom kultura għolja. Il-kotba tiegħu kienu jintgħogbu wkoll minn dawk li ma kellhomx wisq tagħlim u mill-illitterati għax kienu jingabru madwar persuna li taqralhom.

27. Il-Ħabib - ġurnal (1912)

Ġurnal bil-Malti li kien joħroġ kull nhar ta' Ħamis, bl-ewwel ħarga tkun fl-1 ta' Frar, 1912. L-editur tiegħu kien Ġuzè Muscat Azzopardi.

Il-ġurnal kien "imżewwaq b'kull xorta ta' dawl, ta' tagħlim, ta' aħbarijiet u ta' mogħdija taż-żmien: imma dejjem Nisrani u ħabib tal-qalb". Fl-ewwel ħarga tiegħu dehret l-ewwel poeżija li kiteb Dun Karm bil-Malti, *Quddiem Xbieha tal-Madonna*.

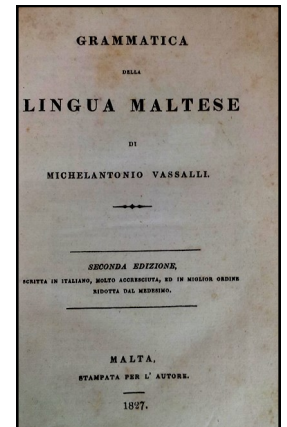

Francesco Vella (1793-1868) huwa wieħed mill-pjunieri li mexxew 'il quddiem il-lingwa Maltija u ħadem bħala grammatiku, lessikografu u kittieb ta' kotba għat-tfal. Vella kien il-pont bejn Mikiel Anton Vassalli, li tweled fl-1764, u Ġan Anton Vassallo, li tweled wara Vella fl-1817. Ix-xogħol ta' Vella fil-qasam tal-lingwa, tal-grammatika u l-alfabett kien il-ħolqa bejn il-lingwist Vassalli u l-poeta Vassallo. Il-fatt li Malta hija l-unika gżira fil-baħar Mediterran li għandha l-lingwa nazzjonali tagħha huwa dovut għal studjużi bħal Vella, Vassalli u Vassallo. Filwaqt li s-sehem li kellhom dawn tal-aħħar fl-iżvilupp tal-Malti huwa xi ffit jew wisq magħruf, ffit jafu kemm ħadem Vella f'dan il-qasam.

11. Mikiel Anton Vassalli

Grammatica della Lingua Maltese (1827)

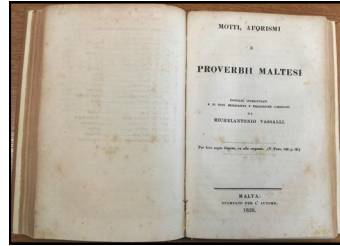
Din hi t-tieni grammatika ta' Vassalli u kienet aktar aċċessibbli għall-pubbliku għax stampaha bit-Taljan (l-ewwel waħda, dik tal-1791 kien kitibha bil-Latin). F'din l-edizzjoni tal-1827 zied xi affarijiet zgħar (bħal ngħidu aħna d-differenza bejn il-farrad waħdieni, il-kollektiv u l-plural magħdud). Il-Monsinjur Lawrenz Cachia, studjuż tal-Malti, iqis lill-ewwel grammatika bħala superjuri għat-tieni waħda.

12. Mikiel Anton Vassalli

Motti, Aforismi e Proverbi Maltesi (1828)

Vassalli kien ilu sa minn zgħożitu jgħbor dawn il-qwiel. Fil-qwiel Vassalli jara l-mod ta' kif il-Maltin jaħsbu, fihom jara l-valuri morali ta' missirijietna u li hu jsostni li ntilfu mas-snin u s-sekli. Vassalli jħares lejn l-imgħoddi bħala xi ħaġa qadima u pura. Għal Vassalli l-qwiel huma l-esperjenza ta' ħafna snin li tingabar fi ftit kliem b'tixbiha fiżika.

13. Ludovik Mifsud Tommasi - *Il-Kurunelli* (1835)

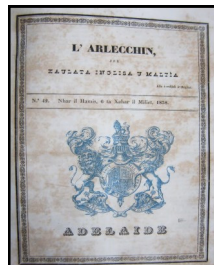
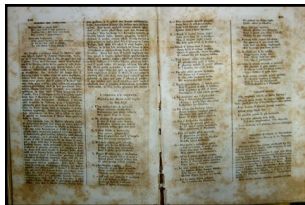
Ludovik Mifsud Tommasi (1795-1879) kien qassis, edukatur u poeta. Beda jistampa l-kurunelli u talb ieħor bil-Malti mis-sena 1835 'il quddiem. Il-kurunelli kienu talbiet miktuba forma ta' poeżija, maħsubin bħala tifħir lil xi qaddis u kienu jitqassmu f'fuljetti fil-festi. Kien jistampa bejn 500 u 700 kopja, iħallas għalihom minn butu u jqassamhom, aktarx b'xejn, lid-devoti. Ħadd daqsu ma niseg tifħir tista' tgħid lill-qaddisin kollha meqjumin hawn Malta.

14. *L-Arlekkinn jew Kawlata Ingliża u Maltija*

Wieħed mill-ewwel ġurnali Maltin (1838)

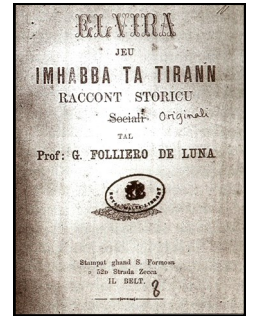
Tnejn mill-ewwel poeżiji stampati bil-Malti, *L-Imħabba u Fantasija u Sunett* dehru f'dan il-ġurnal.

24. Giuseppe Folliero De Luna

Elvira jew Imħabba ta' Tirann (1863)

Dan huwa l-ewwel rumanz bil-Malti ppubblikat li nafu bih. Giuseppe Folliero De Luna kien Malti-Naplitan. Il-ktieb ma fihx data iżda probabbilment deher madwar l-1863. Fid-daħla l-awtur jiskuża ruħu għal-lingwaġġ Taljanizzat u jispjega li "għalkemm jiena mwieled Malta, iżda kont għadni zgħir meta sifirt biex nagħmel l-istudji tiegħi fl-esteru u wieħed jista' jissoponi illi f'pajjiż fejn ħadd jew kwazi ħadd ma jitkellem l-ilsien Malti huwa wisq faċli illi wieħed jispicċa jinsieh. Però jiena ma nsejtx għalkollox il-lingwa Maltija u meta tliet snin ilu ergajt g'ejt go din il-gżira kont għadni nista' nitkellem tajjeb jew ħazin."

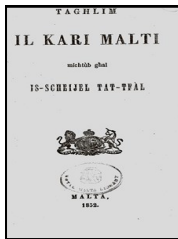

25. Anton Manwel Caruana - *Ineż Farruġ* (1889)

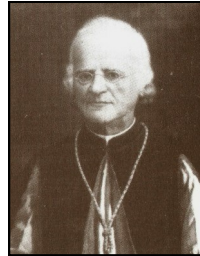
Wieħed mir-rumanzi storiċi-romantiċi ewlenin bil-Malti. Inkiteb fl-1889 u jirrakkonta ġrajja Maltija fis-seklu ħmistax. Il-protagonista hija Ineż, tfajla li tinsteraq minn Malta. Bis-serqa jeħel Ġuzeppi, l-għarus tagħha. Kellu jkun ħabibu Wenzu, li jisma' l-sir jitellem u wara ħafna taqlib u avventuri jsib lil Ineż. Għal Caruana l-aktar importanti huja l-ġrajja li jgħaddu minnha l-imsejkna Ineż u Ġuzeppi, mhux li jgħallem l-Istorja ta' pajjiżu.

21. Paolo Pullicino - *Tagħlim il-Qari Malti Miktub għat-Tfal tal-Iskejjel* (1852)

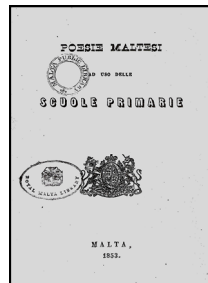
Il-Kanonku Paolo Pullicino kien Spettur tal-Iskejjel Primarji bejn l-1850 u l-1880. Hu stinka biex igib aktar dixxiplina fl-iskejjel u jtejjeb il-livell tat-tagħlim.

22. Ġan Anton Vassallo

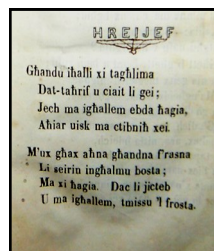
Poesie Maltesi ad Uso delle Scuole Primarie (1853)

L-għan ta' din il-gabra kien li tgħin lit-tfal jipperfezzjonaw fil-qari bil-Malti u fl-istess ħin tiġbidhom aktar lejn ilsien art twelidhom. F'din il-gabra dehret għall-ewwel darba *Il-Ġifen Tork* - poema erojka li tirrakkonta l-ġrajja ta' sittin ilsir Malti Nisrani li ma' oħrajn barranin jaħtfu ġifen Tork u jsalpaw lejn Malta. Mal-wasla tagħhom jagħmlu pellegrinagg lejn il-Mellieħa biex jirringrazzjaw lill-Madonna. L-epika tinbena b'116-il sestina (il-versi kważi kollha huma endekasillabi) u Vassallo jagħżel il-kelma bi ħsieb u jikteb Malti safi u mirqum.

23. Ġan Anton Vassallo - *Frejief u Ċajt bil-Malti* (1863)

Vassallo jinqeda bil-poezija biex joħloq aspetti morali u jgħallem. Il-poezija tiegħu forma ta' ħrafa li xi drabi l-protagonisti tagħha huma animali ppersonifikati u li minnha nieħdu tagħlima li tiswielnha tul ħajjitna.

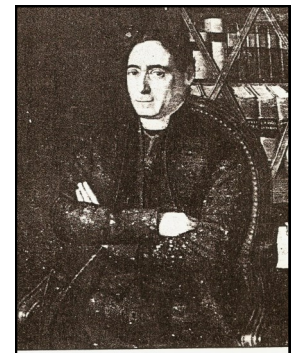

Il-Libertà tal-Istampa

Sal-1839 ħadd ma seta' jistampa jew ixandar xejn fil-gzejjer Maltin mingħajr il-permess tal-awtoritajiet ċivili. Dan kien ifisser li f'Malta ma kienx hawn stamperiji u gazzetti li setgħu joħorgu. Il-libertà tal-istampa tal-1839 gabet avvanzi kbar fid-drittijiet ċivili tal-Maltin għax issa bdew joħorgu għadd imdaqgas ta' gazzetti, l-aktar bit-Taljan u xi oħrajn bl-Ingliż. Ftit wara bdew jidhru wkoll xi ġurnali bil-Malti li setgħu jilħqu lin-nies komuni. Dan minkejja li l-Malti kien għad m'għandux ortografija waħda u uniformi u ftit li xejn kien jiġi studjat. Ħafna minn dawn il-gazzetti kellhom tema satirika-umoristika. Dawn il-ġurnali kellhom sehem importanti fl-iżvilupp tal-lingwa u tal-qari bil-Malti.

15. Bertoldu - ġurnal (1839 - 1861)

Dan kien wieħed mill-ewwel ġurnali bil-Malti li bdew joħorgu wara l-għoti tal-libertà tal-istampa. Kien jieħu ħsiebu Dun Ġużep Zammit, magħruf ukoll bħala 'Brighella', mill-isem tal-ġurnal bit-Taljan li kien joħroġ fl-istess żmien. Ħareġ fl-1839 u rega' kien ippubblikat bejn Awwissu 1861 u Marzu 1862. Xi ħaga li tispikka f'dawn il-gazzetti hija l-lingwa ħarxa li kienet tintuża.

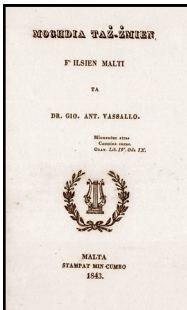

16. *Il Filologo Maltese* - ġurnal (1841)

Il Filologo Maltese kien ġurnal maħruġ minn Dun Salvatore Cumbo ddedikat għall-istudju tal-Malti. F'ħarga minn dawn ta' quddiemna juri n-nuqqasijiet tad-diversi alfabetti eżistenti u jistaq fuq il-ħtieġa li jkun hawn alfabetti wieħed biex il-Malti jinkiteb b'mod uniformi.

17. *Ġan Anton Vassallo* - *Għall-Kitarra* (1851)

Bħala l-ewwel poeta letterarju bil-Malti Vassallo għolla l-livell tal-poeżija Maltija fi zmien meta l-Malti kien imwarrab u injorat. Qies il-Malti bħala għodda għat-tagħlim u għall-gost letterarju. F'dan il-ktejjeb dehret il-poeżija *Tifhira lil Malta* li kienet titkanta bħala innu nazzjonali fl-ewwel nofs tas-seklu għoxrin.

19. *Il-Giaħan* - ġurnal (1846)

Richard Taylor (1818-1868) hu wieħed mill-kittieba ewlenin li lejn nofs is-seklu dsatax inqeda bil-libertà tal-istampa biex ixerred il-poeżija fost il-kotra. Il-qarrej issa seta' jara x'sura tieħu

l-poeżija meta tkun stampata. *Il-Giaħan* kien il-bidu tat-triq ġurnalistika ta' Taylor li wara kkontribwixxa f'ħames ġurnali oħra. Fil-*Giaħan* kont issib versi li jniggžu, versi patrijottici, versi sentimentali, ħrejjef tradotti u versi oħra li jixħtu dawl fuq id-drawwiet u l-ħajja soċjali ta' dak iż-żmien.

20. *Luigi Rosato* - *Katarina* (1847)

Luigi Rosato (1795-1872) hu magħruf l-aktar bħala dramaturgu (kittieb tal-palk). Rosato għandu importanza kbira f'dan il-qasam għax meta r-rappreżentazzjonijiet kienu jsiru kollha bit-Taljan jew bl-Ingliż hu kien l-ewwel wieħed li uza l-Malti. Fl-1847, kiteb id-dramm poetiku *Katarina*, li huwa l-ewwel xogħol teatrali originali bil-Malti li nafu bih. Dan hu drammi poetiku, b'xejriet religjużi u nazzjonali.

